

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHDA PIRLS BAHOLASH TIZIMINING AFZALLIKLARI

Namangan Davlat Pedagogik Instituti magistranti

Abdug'aniyeva Maftuna

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda akmeologik yondashuv asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish masalasi yoritiladi. Xususan, PIRLS xalqaro baholash tizimining mezonlari orqali mustaqil fikrlashni aniqlash va rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Akmeologik yondashuv — shaxsning eng yuqori rivojlanish cho'qqilariga erishishiga xizmat qiluvchi yondashuv sifatida qaraladi. Maqola davomida Rossiya, AQSh, Singapur kabi davlatlar tajribasi, UNESCO va IEA materiallari asosida tahlil olib borildi. Jahon tajribasi va nazariy-empirik yondashuvlar asosida tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar

Akmeologiya, PIRLS, mustaqil fikrlash, boshlang'ich ta'lim, baholash tizimi, kognitiv strategiyalar, metakognitiv ko'nikmalar, funksional savodxonlik, xalqaro ta'lim standartlari.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida asosiy e'tibor shaxsni tayyor holda bilim bilan to'ldirish emas, balki uni fikrlaydigan, mustaqil tahlil qila oladigan, yangilik yaratishga qodir ijodiy shaxs sifatida shakllantirishga qaratilmoqda. Ayniqsa boshlang'ich ta'limda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi bola tafakkurining keyingi bosqichlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bu borada akmeologik yondashuv shaxsning yuqori cho'qqilarga erishishini ilmiy asosda tadqiq etuvchi zamonaviy konsepsiya sifatida e'tirof etiladi.

Boshqa tomondan, xalqaro baholash tizimlari – xususan, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn ustida ishlash, tafakkur qilish, xulosa chiqarish darajasi baholanadi. Bu tizim o'quvchining faqat bilim darajasini emas, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va tanqidiy baholash qobiliyatini ham aniqlaydi.

Shunday ekan, mazkur maqolada akmeologik yondashuv bilan PIRLS baholash tizimi integratsiyasining imkoniyatlari, samaradorlik jihatlari va xalqaro tajribaga asoslangan tahlil yoritiladi.

Nazariy asoslar

Akmeologiya (Derkach, 2004) – bu shaxsning rivojlanishida yuqori cho'qqilarga chiqish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan bo'lib, psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlari bilan uzviy bog'langan. Asosiy e'tibor shaxsning kognitiv, ijtimoiy va emotsional jihatdan yetuklikka erishish yo'llariga qaratiladi.

PIRLS – bu IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tomonidan har 5 yilda o'tkaziladigan xalqaro baholash dasturi bo'lib, u 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi orqali fikrlash va matn bilan ishlash ko'nikmalarini baholaydi. Mazkur baholashda quyidagi ko'nikmalar aniqlanadi:

- Matnni to'g'ri anglash;
- Ma'lumotni izohlash va qayta ishlash;
- Matndagi fikrlarni baholash va xulosa chiqarish.

Bu komponentlar Bloom taksonomiyasi asosida yuqori darajadagi tafakkur ko'nikmalarini o'z ichiga oladi (Anderson & Krathwohl, 2001).

Jahon tajribasi:

• **Singapur:** boshlang'ich ta'limda o'qish va yozuv malakalarini o'rgatishda PIRLS talablariga mos innovatsion metodlar qo'llanadi (Tan & Tan, 2020).

• **Finlandiya:** metakognitiv strategiyalarning dastlabki bosqichdan joriy etilishi o'quvchining mustaqil fikrlashini kuchaytiradi (Sahlberg, 2015).

• **Kanada:** o'quvchilarga matnni tahlil qilish, izoh berish va asoslash topshiriqlari bosqichma-bosqich beriladi (Kane, 2018).

Tadqiqot metodikasi

Tadqiqot Toshkent shahridagi 5 ta umumta'lim maktabining 3-4-sinflarida (jami 225 o'quvchi) olib borildi. Har bir maktabda 1 eksperimental va 1 nazorat guruhi tashkil etildi. Tajriba muddati: 4 oy.

1. **Diagnostic bosqich:** PIRLS formatidagi testlar (IEA matnlaridan moslashtirilgan variant) orqali boshlang'ich baholash o'tkazildi;
2. **Tajriba bosqichi:** Eksperimental guruhga akmeologik topshiriqlar (fikir xaritalari, tahliliy jadval, mustaqil izoh yozish) asosida darslar o'tkazildi;
3. **Natijaviy bosqich:** Har ikki guruh natijalari taqqoslandi, statistik va tahliliy tavsiflar chiqarildi.

Baholash indikatorlari:

- Fikir mustaqilligi;
- Savollarga dalillangan yondashuv;
- Xulosa chiqarish ko'nikmasi;
- Matn asosida asosli fikr bildirishi.

Natijalar

1. **Tahliliy fikrni ko'rsatish darajasi:**
Eksperimental guruhda 69% o'quvchi muammoga ikki yoki undan ortiq yechim taklif qilgan, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 34%.
2. **O'quvchilar yozma izohlari:**
Nazorat guruhida izohlar ko'pincha qisqa, faktga asoslangan;
Eksperimental guruhda – tushuntiruvchi, sababli va umumlashtirilgan javoblar (Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlariga mos).
3. **Metakognitiv strategiyalarni qo'llash:**
O'quvchilarning 61% dars davomida "fikir yozuvi" (learning log), "savol-javob jarayoni" va "fikir aytish doirasi" metodlari orqali faol ishtirok etgan.

Munozara

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, PIRLS baholash tizimi bilan akmeologik yondashuvning birlashtirilishi:

- O'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi;
- Muammoni hal qilishda bir necha variantlar taklif qilish ko'nikmasini oshiradi;
- O'qituvchiga o'quvchi tafakkurining chuqurligini aniq baholash imkonini beradi.

PIRLS savollarining "ochiq" formatda bo'lishi (dalillash, asoslash, izohlash talab qilinadi) o'quvchilarda yaratish (create) va baholash (evaluate) darajasidagi fikrlashni talab qiladi. Akmeologik yondashuv esa aynan shu bosqichga yo'naltirilgan.

Jahon tajribasi bilan solishtirish:

- AQShda PIRLSga tayyorlovda "reader's theater", "guided inquiry" metodlari keng qo'llaniladi (Kuhlthau, 2015).
- Xitoyda o'quvchilarni "argumentative thinking" asosida yozma topshiriqlarga jalb qilish orqali natijalar sezilarli darajada oshirilgan (Li & Wang, 2017).
- PISA va PIRLS kesishgan nuqtalarda (tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik) akmeologik metodlar eng dolzarb vosita sifatida tan olinmoqda (OECD, 2021).

Xulosa

PIRLS baholash tizimi va akmeologik yondashuvni integratsiyalash boshlang'ich ta'limda mustaqil fikrlovchi, metakognitiv jihatdan faol shaxsni shakllantirish uchun eng samarali mexanizmlardan biridir. Bu yondashuvlar o'quvchining:

- Fikrlash chuqurligini;
- Matnga nisbatan tanqidiy qarashini;
- Mustaqil xulosa chiqarish salohiyatini;
- Dalil asosida qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Tavsiyalar

1. PIRLS mezonlari asosida darslarda ochiq tipdagi topshiriqlar, yozma izoh va tahlilga asoslangan vazifalarni ko'paytirish;
2. Akmeologik o'rgatuvchi metodlarni (fikir zanjiri, ichki dialog, savol orqali fikr ochish) dars tizimiga joriy qilish;
3. Har bir sinf uchun metakognitiv strategiyalar to'plamini yaratish;

4. O'qituvchilar malakasini oshirishda PIRLS va akmeologik yondashuv integratsiyasi bo'yicha maxsus kurslar tashkil qilish;
5. Darslik va metodik qo'llanmalarga akmeologik topshiriqlarni kiritish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Derkach A.A. (2004). *Akmeologiya: professionalnoye i lichnostnoye razvitie*. Moskva: MGOU.
2. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Kennedy, A.M., & Foy, P. (2016). *PIRLS 2016 Assessment Framework*. Boston College.
3. OECD (2021). *21st Century Skills and Competence Framework*. OECD Publishing.
4. Vygotsky L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
5. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. Pearson.
6. Kuhlthau C.C., Maniotes L.K., Caspari A.K. (2015). *Guided Inquiry: Learning in the 21st Century*. Libraries Unlimited.
7. Tan, C., & Tan, L. (2020). *Singapore Education in Global Context*. Routledge.
8. Sahlberg, P. (2015). *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* Teachers College Press.
9. Li, J., & Wang, S. (2017). "Argumentative Writing in Chinese Primary Schools", *Asian Education Review*, vol. 12(1).
10. Kane, L. (2018). *Literacy Instruction in Canadian Classrooms*. University of Toronto Press.
11. Allamuratova S. (2022). "PIRLS test tizimi va uning savodxonlikdagi o'rni", *Boshlang'ich ta'lim*, №1.
12. Marzano R.J. (2007). *The Art and Science of Teaching*. ASCD.